

Tako se naspram narodnooslobodilačkog pokreta stvara »ujedinjeni« front trupa sila Osovine i oružanih formacija kontrarevolucije. Unutar oružane borbe razrešavanje političko-klasni protivurečnosti poprima karakter građanskog sukoba. U autentičnom ratnom ambijentu manifestovaće se posledice najžešćih klasni obračuna i pokušaja okupatora da oslobodilačku borbu pretvori u građanski rat. Tome je svojom politikom i podrškom četnika D. Mihailovića pridonela i jugoslovenska izbeglička kraljevska vlada u Londonu i, da paradoks bude veći, i zapadni saveznici. Restauracija starog poretka bila im je istovetna težnja i zajednički interes. Utisak je da je trebalo dati malo više prostora u knjizi i okupatoru u toj ulozi. Značenje »oružja i sile« okupatora za kontrarevoluciju bilo je od prvorazredne važnosti.

Na osnovu analize noseće snage revolucije na jugoslovenskom prostoru, autor dolazi uverljivo do spoznaje da je radikalizovanje seljaštva dalo »jedan od glavnih priloga pobi revolucije« (str. 127). Pri tom, sa dovoljno kritičkog osećaja odbacuje pojave »levog skretanja«, i beleži začetak novih društvenih odnosa najpre u životu »republika« i »partizanskih država« na slobodnim teritorijama koje su se u toku rata širile na celom jugoslovenskom tlu.

Vredan je pomena i piščev specifičan stil i naročito odlika da se, inače bogati, misaoni sadržaj iskaže sa što manje reči. Kao da su rečenice nastale odbacivanjem »suvišnih« delova i da u svojoj poslednjoj verziji izražavaju samo ono što je suštastveno. Pasusi predstavljaju zaokruženu misaonu celinu u obliku zaključaka, međusobno povezani u koherentnom sledu daju čvrstinu celom, gotovo »isklesanom«, tekstu.

Knjiga je obogaćena većim brojem tabelarnih pregleda i karata sa sumarnim podacima koji potkrepljuju zaključke u tekstu. Tako je kombinacijom teksta i do maksimuma iskorišćenim grafičkim mogućnostima postignuta celovitost u obradi ove kompleksne materije. Time je omogućeno čitaocu da prati događaje u širim okvirima i da ih istovremeno upoređuje i dolazi do vlastitih zaključaka. Na kraju knjige data je odabrana bibliografija koja po svome vrednosnom kriterijumu i sadržaju odražava autorov pristup i uvid u domete jugoslovenske istoriografije novijeg datuma. Bez obzira na izostavljanje nekih zapaženih priloga, u osnovu je to kritički relevantan i potpuniji reprezentativan izbor iz opsežnog opusa o naslovljenoj temi.

Slobodan Branković

**VOJNO-POLITIČKO SAVETOVANJE U STOLICAMA —
ZNAČAJ I POSLEDICE ZA NOP, Zbornik radova, Beograd 1980.**

Konačno se o događaju iz najnovije revolucionarne prošlosti jugoslovenskih naroda i narodnosti, koji po svom značaju predstavlja jedan od međaša u razvitku rata i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945. godine, pojavila knjiga (Zbornik radova) pod pomenutim naslovom.

Odmah treba reći da je do sada u istoriografiji NOR-a vojno-političko savetovanje u Stolicama nedovoljno kompleksno sagledano i obrađeno. Ili još kon-

kretnije, sam događaj i njegove odluke tretirani su u naučnim i ostalim radovima u kontekstu konkretne teme kao istorijska činjenica koja, zbog svoje važnosti, nije mogla biti zaobidena. Otuda, objavljivanje te knjige predstavlja vredan doprinos daljem rasvetljavanju značaja toga savetovanja i njegovih odluka koje, kako je u više navrata isticao Josip Broz Tito, »predstavlja jedan od događaja koji su presudno uticali na razvoj i karakter naše narodnooslobodilačke borbe«.

Autori objavljenih radova, njih trideset i trojica, nastojali su da na osnovima objavljenih naučnih i ostale literature i do sada malo korišćene arhivske građe kompleksno i naučno rasvetle događaje iz prve ratne godine u Jugoslaviji, i šire, i u tom kontekstu mesto i značaj savetovanja u Stolicama. Zato, tematika knjige ne tretira izdvojeno sam događaj, nego omogućava da se on posmatra s obzirom na opšte stanje oružanog ustanka i NOP-a u celini u Jugoslaviji do kraja septembra 1941. godine, a zatim i s obzirom na uticaj donetih odluka na kasniji tok rata i revolucije. Naime, u više referata istaknuta je i osvetljena izvanredna uloga Komunističke partije Jugoslavije na čelu sa Josipom Brozom Titom na organizovanju, pokretanju i usmeravanju oružane borbe. Zatim, potpunije je obrađena vojna organizacija NOP-a, njena taktika i ratna veština, njeno naoružanje, snabdevanje, popunjavanje i označavanje, te uzdizanje starešinskog kadra partizanskih odreda i dr. Osim toga, knjigu čini posebno vrednom to što su u njoj obrađene teme kao što su: stvaranje slobodnih teritorija; izgradnja i funkcionisanje organa narodne vlasti; nacionalno pitanje i savetovanje u Stolicama; stanje oružane borbe po pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije i uticaj stoličkih odluka na dalje napređenje i omasovljenje oružanih snaga NOP-a i njihovih borbenih akcija protiv okupatora i snaga kolaboracije. Knjiga sadrži i radove o okupatorskim i kvislinškim zločinima i ostalim njihovim merama na suzbijanju oružanog ustanka u Jugoslaviji 1941. godine.

Sadržaj knjige, po tematici koju tretira, može se uslovno podeliti u tri dela. U njenom prvom delu (od 17. do 107. str.) prezentirani su oni radovi koji tretiraju opšta pitanja razvoja oružane borbe u 1941. godini i u tom kontekstu izneti su stavovi o samom savetovanju i njegovim odlukama koje su učinile da oružana borba uzme još veći i širi zamah i da se na njima započne razrešavanje i svih ostalih pitanja revolucionarnog preobražaja. Zato su u ovom delu knjige, pored ostalih, posebno interesantni radovi Fabijana Trge, Nacionalno pitanje i savetovanje u Stolicama; Miše Lekovića, Motivi odluke rukovodstva NOP-a o prelasku na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije 1941; i Branka Petranovića, NOO — 1941 — jedinstvo vršenja vlasti i političkih funkcija.

Trgo je, polazeći od stava da je »međusobna uvjetovanost nacionalnog pitanja i oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije polazna osnova« za kompleksno i suštinsko razmatranje takve teme, sintetički prikazao bit nerešenih nacionalnih odnosa u Kraljevini Jugoslaviji, te da se oni nisu rešavali, niti su mogli biti rešeni u okviru tadašnjih društvenih odnosa. Zato je, piše autor, »sasvim prirodno što je rešenje ovog pitanja postalo sastavni dio borbe za nove društvene odnose, za revolucionarni socijalistički preobražaj u Jugoslaviji«. Autor ističe da je samo KPJ, kao jedini politički faktor, mogla da predvodi radničku klasu i sve progresivne snage društva u rešavanju nacionalnog pitanja, da je jedino Partija čvrsto stajala na pozicijama priznavanja individualnosti i ravnopravnosti svih naroda i narodnosti Jugoslavije, te da se samo zajedničkom

borbom mogu uspešno odupreti fašističkoj agresiji. Aprilskim ratom 1941. godine, piše autor, dovedeni su u pitanje elementarni zajednički interesi svih naroda Jugoslavije i svakog od njih posebno, i da je okupacija značila ne samo gubitak nezavisnosti već da je ugrozila opstanak svakog od jugoslovenskih naroda. Partija je, ne priznavajući okupatorsku podelu zemlje, smatrala da taj nasilnički akt »ne može biti nikakva prepreka za zajedničku borbu naroda Jugoslavije«, i svojom je jasnom politikom i svakodnevnom praksom utirala put rešavanju nacionalnog pitanja i iskorenjivanju nacionalnog antagonizma, kaže autor, »stvarajući istovremene uvjete za ravnopravnost svih naroda i narodnosti Jugoslavije«. Proučavajući vojno-političko savetovanje u Stolicama u kontekstu nacionalnog pitanja, autor je istakao značaj njegove odluke o stvaranju glavnih štabova kao nacionalnih i pokrajinskih vojnih rukovodstava. To je, ističe autor, predstavljalo značajan činilac u razvijanju nacionalne afirmacije i »ta odluka niukoliko nije narušavala jedinstvo vojne strategije NOR-a«, već podsticala i razvijala inicijative svih rukovodstava, uz uvažavanje svih različnosti koje su, inače, bile »posljedica objektivnog razvitka svakog naroda, sredine, kraja«.

O prvim organima nove vlasti — Narodnooslobodilačkim odborima — objavljeno je više radova od kojih je posebno interesantan rad B. Petranovića.

Branko Petranović sažeto je prikazao najstajanje nove narodne vlasti, ističući da rukovodstvo NOP-a do Stolice nije formulisalo koncepciju o novoj vlasti, koja je trebalo da zameni organe poražene države. Zato je sa sazrevanjem vojnih i političkih uslova učinjen i taj korak na vojno-političkom savetovanju u Stolicama. Autor je izložio analizu kritika stare vlasti (komunističku i službenu). Zatim je izneo situaciju nastalu ustankom, kada su stvorene slobodne teritorije na kojima nisu više postojali organi stare, kompromitovane vlasti. Međutim, u nastalim uslovima iskrsavale su razne »pravne situacije«, morali su se rešavati svakodnevni problemi koji su, inače, manje interesovali vojne organe. Zato KPJ, koristeći se iskustvima ranijih ustaničkih gibanja, stvara narodnooslobodilačke odbore. Oni su rezultat oslobodilačke i revolucionarne usmerenosti, jer iza njih stoje ustanički štabovi, mesni komiteti, okružni komiteti, viša partijska i vojna rukovodstva, istaknuti pojedinci-komunisti. Na oslobođenoj teritoriji trebalo je rešavati mnoštvo problema, što se nije moglo prepustiti slučaju, pa čak ni partizanskim štabovima, iako se vojne i političke akcije prožimaju. Zato se u početku ustanka ukrštaju sadržaji rada vojnih organa, partijskih komiteta i narodnooslobodilačkih odbora. Posle vojno-političkog savetovanja u Stolicama narodnooslobodilački odbori označeni su kao organi koji obuhvataju sve funkcije vlasti na datom području. Oni su postali organi ustanka sa širokom političkom osnovom. Nisu organi ni jedne partije, te kao vanstranačke organizacije nastoje da okupe što više građana, bez obzira na njihovo političko opredeljenje, ukoliko prihvataju borbu za narodno oslobođenje. Narodnooslobodilački odbori su zbog toga predstavljali prve organe narodne vlasti i političku manifestaciju jedinstva masa. Kao takvi, oni su postali uporišta i nosioci oružane borbe, a svojom političkom i socijalnom širinom bili su najefikasnija brana kontrarevolucionarnim akcijama i propagandi. Leković je na interesantan način i sa novim pristupom iscrpno prikazao genezu odluke rukovodstva NOP-a da pređe na slobodnu teritoriju zapadne Srbije. Autor je, analizom prepiske između najužeg rukovodstva NOP-a sa pokrajinskim komitetima i glavnim štabovima, ukazao na ključne momente koji su

uticali na to da se takva odluka donese. Potreba da se najviše rukovodstvo oslobodilačkog rata i revolucije nađe u središtu zbivanja — neposredno među borcima NOR-a — postojala je i pre 31. avgusta 1941. kada je, zapravo, odlučeno da se iz Beograda pređe na oslobođenu teritoriju.

U drugom delu knjige (107. do 259. str.) u petnaest radova sintetički je prikazan razvoj oružanog ustanka i vojna organizacija NOP-a u pojedinim zemljama i pokrajinama Jugoslavije u 1941. godini. Otuda je još veći značaj ove knjige, jer su na »jednom mestu« i na relativno malo stranica istaknuti najinteresantiji momenti na jugoslovenskom ratištu 1941. godine, pa se na osnovu toga može sagledati dalekosežnost odluke druga Tita da nakon tromesečne oružane borbe sazove šire savetovanje na kojem su donesene odluke uvelike uticale na dalji razvoj rata i revolucije.

Po novinama, originalnosti i celovitosti prilaza pojedinih tema u tome delu knjige izdvajaju se radovi Ivana Jelića »Savetovanje u Stolicama i neki problemi razvoja oslobodilačke borbe u Hrvatskoj«; i Zdravka Klanjšćeka »Razvitak narodnooslobodilačke borbe u Sloveniji i Savetovanje u Stolicama«.

Osim toga, u radovima Mileta Todorovskog, Vlade Ivanovskog, Borisa Mokrova, Vere Vesković-Vangeli i Galene Kujuloske objavljeni su interesantni podaci o oružanim snagama NOP-a i oblicima otpora u Makedoniji do i posle savetovanja u Stolicama.

U trećem delu knjige (od 259. do 452. str.) dominiraju teme iz borbene aktivnosti oružanih snaga NOP-a, zatim radovi koji tretiraju odmazde, zločine i kontramerne, i evolucija protivpartizanske taktike okupatora u nameri da uguši oružani ustanak u Jugoslaviji. U sadržajima objavljenih radova sintetski su obrađene oružane aktivnosti borbenih i ilegalnih grupa, partizanskih odreda i ostalih snaga NOP-a koje su, pod neposrednim rukovodstvom Partije, nanosile velike gubitke okupatorima i njihovim domaćim saradnicima. Rezultati tako masovne i organizovane borbene aktivnosti, ističe jedan autor, rezultirali su stvaranjem prostornih slobodnih teritorija u Jugoslaviji i na njima organizovanjem i funkcionisanjem prvih organa narodne vlasti — Narodnooslobodilačkih odbora.

Zato su okupatori, suočeni sa masovnim i organizovanim oružanim otporom naroda i narodnosti Jugoslavije, uz nečuveni teror preduzimali i druge mere ne bi li ugušili oružanu borbu u Jugoslaviji. Iz te tematske oblasti u knjizi su, što je čini još sadržajnijom, objavljeni interesantni i novom građom argumentovani radovi Jovana Vujoševića i Antuna Miletića.

Vujošević je u radu »Partizanski način ratovanja i evolucija protivpartizanske taktike 1941. godine« izneo suštinu partizanskog načina ratovanja i taktike partizanskih odreda u Jugoslaviji. Način ratovanja jugoslovenskih partizana, naglašava autor, izazivao je neprekidnu pažnju okupacionih vlasti i komandi. Okupatori su ga sistematski proučavali, pa su, piše Vujošević, u avgustu i septembru 1941. godine organizovali više savetovanja radi iznalaženja mera za što efikasniju borbu protiv partizanskih odreda. Suočen sa izrazitim »gerilskim ratovanjem« protiv kojega nije bilo gotovih i šablonskih recepata, okupator je tražio trupe »moralno spremne« za napadna dejstva, vojnike koji su kadri da idu »do kraja«, osposobljene za iznenadne akcije, lukavstva — »za borbu svim sredstvima«. Organizovao je pokretne jedinice sa »motorizovanim gonećim odeljenjima«, podržane avijacijom, artiljerijom i tenkovima, kako bi mogle da svuda izazivaju »strah i užas«. Međutim, ističe autor, partizanski odredi

iznalazili su nova rešenja, ulazili u tajne partizanskog rata i neprestano usavršavali izvođenje svojih akcija tako da okupator nikada nije pronašao efikasne mere u borbi protiv oružanih snaga NOP-a.

Miletić je u radu »Konceptija Vermahta za gušenje ustanka 1941. godine«, na osnovu do sada malo korišćene arhivske građe, prikazao angažovane snage okupatora u borbi protiv ustanika. Autor ističe neprestan rast oružanih formacija NOP-a, što je primoralo okupatora da, pored policije, snaga kolaboranata i posadnih trupa, već na početku septembra zatraži jaka pojačanja za borbe na jugoslovenskom ratištu. Međutim, ni zastrašujućim merama (autor je izneo podatke o broju žrtava okupatorsko-kvislinškog terora), ni novoangažovanim snagama okupator nije uspeo da slomi otpor ustanka. Naprotiv. Oružana borba se neprekidno i sve više rasplamsavala a broj boraca partizanskih odreda se iz dana u dan povećavao.

Knjiga sadrži, pored prikazanih i brojne radove koji znatno doprinose osvetljavanju događaja iz prve ratne godine.

Međutim, smatram da je u sadržaju knjige napravljena tematska greška. Naime, urednik knjige nije se držao započetog principa da prezentira radove po sadržaju iste tematske celine. Time je uslovio, na primer, da se neki radovi koji tretiraju stanje oružane borbe i NOP-a u pojedinim zemljama i pokrajinama nađu u središnjem delu knjige i na njenom kraju pa se stiče utisak o tematskoj isprepletenosti sadržaja.

No, uprkos tome knjiga je vredan doprinos našoj historiografiji i kao takva neće se moći zaobići u pisanju radova o savetovanju u Stolicama ili o ostalim događajima iz 1941. godine u Jugoslaviji. Pojavom te knjige naša šira javnost, posebno naučni radnici, dobijaju vredno delo koje predstavlja do sada najcelevitiji prikaz vojno-političkog savetovanja u Stolicama i značaj njegovih odluka za dalji razvoj rata i revolucije u Jugoslaviji.

Miloje Pršić

VOJISLAV SIMOVIĆ — BRANKO PETRANOVIĆ,
Istorija narodne vlasti u Jugoslaviji, Beograd 1979.

Literatura o razvoju narodne vlasti jugoslovenskih naroda i narodnosti relativno je bogata i brojna. U toj literaturi ima i povelik broj posebnih izdanja, među njima i onih koja donose građu (popraćenu znanstvenim aparatom i bez njega, obrađenu ili »čistu«), rasprave, monografije, itd. Dakle — taj dio narodne revolucije privlačio je i još je uvijek u središtu pažnje niza naših historičara, pravnika, politologa i ostalih stručnjaka. Dakako, narodna vlast nema svoju genezu samo u socijalističkoj oružanoj jugoslovenskoj revoluciji, njene temelje treba tražiti i u htijenjima i stremljenjima mnogih prvoboraca radničkog pokreta u nas, čak i u 19. stoljeću. Presudnije korake primjećujemo već i u prvim danima osnivanja Komunističke partije Jugoslavije; čak i tada se vidi što su zapravo željeli da učine osnivači te revolucionarne stranke. Još na prvom koracima KPJ, u njezinu Programu iz 1920. godine, nailazimo na stajalište da soci-